

Војислав Бојовић

ЛАВ ТОЛСТОЈ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ ДО I СВЈЕТСКОГ РАТА*)

Лав Николајевић Толстој први пут се појавио у књижевности 1852. године. Огласио се биографском повијешћу **Дјетињство** у часопису „Савременик“. Било је то двије године послје смрти Оноре де Балзака, исте године кад је умро Гогољ и кад је Тургенев доспио у тамницу због збирке приповиједака **Ловчеви записи** и посмртног слова писцу **Мртвих душа**; тада је Достојевски пунио три године тамновања у дубинама сибирских рудника као царски роб-бијаш и творац **Биједних људи**, **Двојника**, **Бијелих ноћи** и кад му је у пониженој и увријеђеној души ферментисала идеја о **Записима из мртвог дома**.

Било је то дакле онда кад је Русија са својим књижевним величинама ипак, већ увјерљиво стајала у првом реду умјетнички богатих европских земаља. Европа тада увелико познаје Пушкина, зна за Гогоља и Љермонтова, а у орбиту њених књижевних интересовања улази и Тургенев. Није јој непозната ни критичка мисао Бјелинског, а у току је спознаје читавог једног покрета стваралачке мисли, који доживљава зреле животне замахе са средине стољећа у дјелима плејаде имена која ће за релативно кратко вријеме успјети да обезбиједи руској умјетничкој ријечи постојано и стално мјесто у врху водећих европских књижевности. Херцен, Доброљубов, Тјутчев, Њекарасов, Гончаров, Островски, Шчедрин, већ дају и руски умјетнички печат општим токовима европских литература.

Те педесете и шездесете године за народе оног дијела словенског југа са српским националним обиљежјем на својеврстан начин представљају духовно испољавање великих ослободилачких размаха, праћених романтичарским

---

*) Предавање одржано у Друштву компаратиста, у САНУ, у Београду 25. децембра 1978, у оквиру програма прославе сто педесете годишњице Толстојевог рођења.

заносом и немирима духа које слиједи и поспјешује борбени поклич из народне пјесме. У односу на европску и руску интелигенцију углавном сви југословенски народи у основи тек почињу да стварају своју сопствену. А стварају је у највећој мјери непосреднијим упливисањем саме Русије и остале Европе у ширем смислу. Србија је управо била у стадијуму свог вишег интелектуалног узрастања. Доситејева Велика школа још није на нивоу ни Пушкиновог Царско-селског лицеја ни европских колеџа и универзитета, али је на добром путу да то убрзо буде.

У смислу степена развоја и бројности српске интелигенције и њене изражајне снаге најповољније стоји Јововина. Њени интелектуалци углавном се школују у Пешти и Бечу, уз духовну доста напорну и контролисану орјентацију према „слованској руској“ култури. Српска Пешта, затим Нови Сад, а касније и Сремски Карловци, управо почињу да преузимају и осамостаљују културна и стваралачка посредовања као искључиви домаћи српски центри — и то више у грчевитим духовним настојањима него још увијек у остварењима. Та настојања постаће дјелотворнија са преласком Матице српске из Пеште у Нови Сад — 1864. године.

Педесете године карактерише бурна, али још увијек недовршена борба за побједу српскохрватског народног језика као књижевног и Вукових реформи писама и правописа*). А све то, уз остале бројне препреке, увелико је условило да протекне преко петнаест година од прве Толстојевој појаве у књижевности, од изласка читаве његове трилогије — **Дјетињство**, **Дјечаштво**, **Младост** (1852—56), **Севастопољске приче** (1855), **Козаци** (1863) и низа других дјела, па тек да за њега непосредније, на свом језику, сазна српска читалачка публика и да се отпочне са систематским превођењем писца који је својом умјетничком озбиљношћу одавно збуњивао и руску публику и књижевну критику. Но уз сва та сазнања ваља имати у виду да су Срби други по реду, и међу словенским и осталим народима уопште, почели да се интересују за дјело и личност Лава Толстоја (предухитрили су их једино Чеси преводом приповијетке **Забелешке једног маркера** 1860. год.). Уз то, кад су познанства једном успостављена, велики писац руске земље за дуго времена, све до првог свјетског рата, остаће најпревођенији и најчитанији руски и европски књижевник у Срба. Приближаваће му се најчешће и нају-

*) Вук је заједно са И. Мажуранићем, И. Кукуљевићем, Сакцинским, Дим. Деметром, В. Пацелом, Сл. Пејаковићем, Ђ. Даничићем и Фр. Миклошићем 1850. потписао споразум о југозападном наречју штокавског као заједничком српскохрватском књижевном језику, а његов фонетски правопис званично је усвојен у Србији тек 1868, мада је његова реформа дјелимично била призната 1864. године.

порније га пратити Виктор Иго. Сви други са свјетске књижевне заставе стољећа појављиваће се у реду иза њих тек с времена на вријеме — зависно од књижевне моде, тренутног укуса публике и наклоности текуће књижевне критике и публицистике — и узимати корак иза њих на перспективном одстојању, али никад неће моћи да стану паралелно с њима у наклоностима српских читалаца.*)

Прво Толстојево дјело које се појавило на српскохрватском језику била је приповијетка **Међава**. Штампана је у новосадском листу „за забаву и књиженост“ „Даница“, без потписа преводиоца. Међутим, од Милована Глишића сазнајемо да је то био издавач и уредник листа, Ђорђе Поповић Даничар. Било је то 1868. године, дакле кад је званично усвојен Вуков фонетски правопис, кад је отворено Народно позориште у Београду и убијен његов оснивач, кнез Михаило Обреновић, као замјереник либерала и младе српске интелигенције због тога што је „јачао бирократску и личну власт“. А затим опет застој — до 1870. Тада ће, поново „Даница“, публиковати превод **Породичне среће** од Марије Лебедеве. Али и даље је ишло споро. О Толстоју се знало, али се није журило са превођењем. Тек 1877. године, добар познавалац руског језика и књижевности, Сава Петровић, у посебној едицији Библиотеке за женски свет у Новом Саду, објавио је свој превод исте приповијетке под насловом **Срећа у браку**. И редослед се опет прекида до 1883. године. Тада, рекли бисмо, иницијативе Новом Саду као да почиње да преузима Београд. Наиме, те године у Ђорђевићевој „Отаџбини“ појавила се прича **Три мртваца**, да би се опет стало до 1885, а тада ће да отпочне сталније и бројније превођење Толстојевих дјела, и то не само чисто књижевних него и филозофских и религиозних. Прво је новосадска „Застава“ објавила превод приповијетке **Белешке једног келнера**, а затим „Нови београдски дневник“ публикује Толстојево првјенче под насловом **Историја мојега детињства**.*) Исти лист је објавио и филозофско-религиозну расправу **Шта је моја вера**, а

ПОРОВА

*) Према подацима Народне библиотеке у Београду, које је користила Паулина Леби у расправи **Виктор Иго у српској књижевности**, „за последњих неколико година, после Толстоја — наглашава она — највише читан старни писац био је“ 1902. г. Иго — 409, а Толстој 423 пута. Једино је 1908. Иго прешао испред Толстоја са 303 према 298 и 1911. са 402 према 291 читањем. У свим осталим случајевима Толстој је најчитанији међу и страним и нашим писцима.

*) Превод повијести направљен је са њеног првог издања, штампаног у „Савременику“, гдје је наслов био, такође погрешно, стављен као **Историја мојега детства**, на што је Толстој оштро реаговао у писму уреднику часописа **Њекарасову**, који је и ставио такав наслов.

потом је прештампао и „Београдски дневник“. Пето објављивање Толстоја у овој години својина је — дакле опет новосадског — листа „Јавор“. Он је крајем ове, 1855. године, почео, а у следећој завршио штампање превода приповијетке **Живот у граду**.

Очигледно, све до средине осамдесетих година протеклог стољећа ишло је доста споро са превођењем Толстојевих дјела. А тада, пошто је једном кренуло: кад је већ премостио границе простора и културних разлика, Толстојев геније, рекло би се, престао је да дјелује одбојно и страно духу народа који се убрзаним кораком кретао према новим хоризонтима европске и, посебно, руске културе и од њих преузимао оно што је најбоље могло да се животно у његове стваралачке вриједности уклопи. Отад је, све до краја стољећа, број објављених превода растао — са мањим застојима 1893. (9), 1895. (8) и 1898. (6 превода) — и то, очито је, и даље неуједначено, али постојано, да би у 1900. достигао цифру од двадесет четири. Тако су до почетка нашег вијека, углавном, била преведена и штампана сва Толстојева дјела која је дотад био публиковао. Три велика романа и све веће приповијетке и драме већ су били објављени у српским преводима — или по листовима и часописима или као засебна издања.

Кад се ради о превођењу два прва велика романа, по мало изненађује податак да се **Ана Карењина** за безмало двије године почела појављивати прије **Рата и мира** с обзиром да се о њој уопште није непосредније писало нити јој је указивана пажња критике све док је излазила у часопису „Отаџбина“ почев од 1888. па надаље. За тај њен престиж највероватније ваља захвалити Владану Ђорђевићу који је био власник и уредник „Отаџбине“ и, врло је могуће, аутор непотписаног превода романа. Извјесно дјелимичан подстицај за то могао је дати и превод истог дјела код Хрвата (од Јанка Иблера), који је почео да излази у загребачким „Народним новинама“ 1887. године. Објављивање **Ане Карењине** у „Отаџбини“ трајало је све до 1892. године, кад је и часопис престао да излази, и завршено је са четвртом књигом романа. Даље превођење остало је да чека све до 1908. године. Тада је часопис „Дело“ почео да објављује нови превод, који ће довести до краја 1910. Овом преводу зна се аутор. Првој књизи и за осам глава друге била је то Љубица Анастасијевић, а даље Милоје Сретеновић. Њихов превод појавиће се у току 1909—1910. и као засебно издање, и биће поновљен још два пута: 1914—1915. и 1924. Потом ће се све до 1975. штампати превод Зорке Велимировић, који је препоручивала и у неким издањима била му редактор, Исидора Секулић. Те године њега ће да потисне превод Данице Јакшић.

Насупрот **Ани Карењиној**, која је такорећи ненајављена ушла у српску књижевност и за дуго времена непредстављена живјела у њој, **Рат и мир** је препоручиван на

преко двадесет година прије него је отпочело публиковање његовог превода. Заправо и први писмени помен Лава Толстоја у српској јавности био је мотивисан овим романом. Била је то биљешка којом је 14. децембра 1867. године београдски „Световид“ обавијестио своје читаоце да је „гроф Л. Н. Толстој написао нов роман **Војна и мир**“. У биљешци се укратко саопштава тема романа и указује да је „обратио на себе свеопшту пажњу“, јер су „карактери неких лица (...) мајсторски израђени“. Отада сваки помен великог писца руске земље садржао је и неку напомену о овом роману. Тако, рецимо, кад је отпочело његово штампање српски читаоци већ су имали о њему поуздана сазнања. Уз то, многим је до руку могао доћи и његов хрватски превод, од Аугуста Харамбашића, који је излазио у посебним свескама у току 1889—1890. године. Истина, Ватрослав Јагић није био задовољан овим преводом и оцјењивао га је као некњижеван. За њим су се повели Данило Живаљевић и неки непотписани српски критичари у „Народном дневнику“ и „Јавору“. Заправо, у биљешци „Народног дневника“ уз осуду Харамбашићевог превода и истицањем потребе за српским наглашено је да такав превод већ постоји, да је дјело оснивача Библиотеке за издавање руских књига и доброг познаваоца руске књижевности, Јефте Угричића, те да треба само приступити његовом штампању. Анонимни аутор биљешке ставља до знања да је превод видио, да је преведен читав роман и да ће ускоро почети да га објављује поменута библиотека. Вијест о Угричићевом преводу **Рата и мира** поновиће касније, у два маха, и „Јавор“ — и то 1891. и 1892. године. Међутим, поред речених помена о том преводу неће се ништа више знати. Очигледно, предухитрио га је и занавијек потиснуо превод првог Толстојевог преводиоца, Ђорђа Поповића Даничара, који се у листу „Домаћи пријатељ“ почео појављивати још од првог броја за 1890. године. У овом листу изашао је, у тридесет осам наставака, само први дио романа. У току следеће двије године Даничарев превод је наставио, прво „Народни дневник“, а потом „Србија“, али ниједан од листова није га довео до краја. Тај велики дуг према Толстоју одужиће Милован Глишић у потпуности десет година касније.*)

Његов превод објављен је у посебним свескама Забавника Српске књижевне задруге у раздобљу 1899—1901. године. Тако је ипак наше стољеће дочекало монументални Толстојев роман у српском преводу у цјелини. И не само то, управо овај превод остаће непотиснут и живјеће, из издања у издање, све до у наше дане. Тај континуитет

*) Два дијела прве књиге у ствари, био је превео Окица Глушчевић, а даље, послје његове смрти, превођење до краја довео је Глишић који се већ код српских читалаца био доказао као добар преводилац Толстоја превођењем Кројцерове сонате, коју је објавио у „Одјеку“ 1890. године.

биће прекинут само два пута. Први пут кад се, 1928. године, појавио превод Јована Максимовића, а други пут 1934. преводом Милоша С. Московљевића.

Разложно је имати у виду податак да је првом издању свог превода **Рата и мира** Глишић дао и опширан предговор који, поред низа расвијетљених појединости око дотадашњег превођења Толстоја, има вриједности и у томе што представља први оригинални српски биографски и књижевно-критички, научно-основани, приказ Толстојеве личности и ствараштва уопште.

Што се тиче романа **Васкрсење** може се рећи да је био боље преводилачке среће од два претходна. Управо захваљујући преводилачкој предузимљивости Јована Максимовића српски читаоци су га почели упознавати исте 1899. године, и истим — поступним — путем као и руски. Овај активни српски преводилац почео је непосредно да преводи наставке романа из руског часописа „Њива“ и да их објављује у „Бранковом колу“. Публиковање превода у наставцима завршено је у јулу 1900, а затим исте године појавило се и његово самостално издање. Једанаест година касније — 1911 — Максимовић је поново објавио свој превод **Васкрсења**, али овога пута поправљен текст „потпуног и од руске цензуре неоштећеног издања“, како истиче преводилац. Овај превод појавиће се још 1925. године. Касније ће га сасвим потиснути други преводиоци.

Посмртно пронађена Толстојева дјела нијесу дуго чекала на превођење. Драма **Живи леш** појавила се у издању београдског Пијемонта 1911, а роман **Хаци Мурат** доносила је „Српска застава“ у току 1912. године. Годину дана касније издавачка кућа Напредак објавила је роман у посебном издању.

Тако су, у суштини, сва Толстојева дјела била преведена и публикована до уласка Србије у први свјетски рат. Једини изузетак — да га истакнемо у интересу чињеничке прецизности — чине друга и трећа књига његове биографске трилогије. Заправо, док је **Дјетињство** било преведено још 1885. и само до 1914. штампано још шест пута, **Дјечаштво** и **Младост**, из необјашњивих разлога, остали су, колико се могло утврдити, без српског превода све до 1920. године.

Наведена и сва друга сазнања потврђују чињеницу да ниједан други, ни руски ни европски писац, у раздобљу омеђеном упознавањем Толстојевог стваралаштва — дакле 1867—1914. — није могао досегнути исту част да својим целокупним књижевним опусом буде заступљен у српској преводној литератури као што је постигнуто са дјелом Лава Толстоја. Оваквој скоро искључивој изузетности у српским умјетничким наклоностима баш према њему и његовом стваралаштву тешко је наћи јединствено и чињенички саобразно објашњење, а да оно не буде ни једнострано ни претенциозно. У сваком случају основни,

ако не и главни, дио објашњења требало би тражити у специфичностима српских литерарних кретања која управо врше заокрет од романтизма — поткрај шездесетих и од почетка седамдесетих година — ка смиренијем и рационално осмишљенијем реалистичком понирању у друштвену стварност. А обрасци за угледање могли су да се нађу непосредно међу руским реалистичким ствараоцима. И, наравно, сви они од Гогоља па до либерала и сељачких демократа имали су нечег сродног и национално пријемчивог да пружи пробуђеном српском грађанском духу. Али међу свима, рекли бисмо, да је Толстој највише имао топлине и за његову душу. Уз то, изражајно богат и тајанствено комплексан и у животу и у стваралаштву, морао је дјеловати изазовно и будити радозналост читавим својим бићем код српске интелигенције која је, иако критички све рафиниранија, још увијек знала да се поведе за покровитељском величином духовног ауторитета и да му остане привржена и онда кад у њему спозна и нескладе који се не могу животно уклопити у све критеријуме укуса, моде или естетских, идејних и политичких захтјева одређене епохе.

ТОРГАВА

Уз све условности и специфичности књижевних кретања уопште ваља имати у виду чињеницу да управо седамдесете године представљају у српској књижевности вријеме већ видљивог заокрета, да би осамдесете увелико носиле одређене суштине идејног либерализма у друштвеном животу и спознавања револуционарне мисли у литерарним орјентацијама, преузимајем, рекли бисмо више начелно, углавном посредством Светозара Марковића, од руских социјалдемократа. У том периоду доћи ће и до опште духовне стабилизације и књижевних сазријевања у реалистичким програмским оквирима стварања. Печат изворности и оригиналности даваће јој Милован Глишић и Лаза Лазаревић чисто српском приповијетком, а богатити је преводном литературом великих европских реалиста, гдје се, сви подаци то потврђују, већ од деведесетих година прошлог па до дубоко у наш вијек на застави стајати дјело Лава Толстоја. Глишића и Лазаревића временски, а у извјесном смислу и у стваралачком концепту, наставиће Светолик Ранковић и Стеван Сремац као литерарно зрелији ђаци руске реалистичке књижевне школе, учене углавном код Гогоља, Толстоја и, у завршним годинама вијека, код Достојевског (у највећој мјери Ранковић).

Тако ће српска реалистичка проза до под крај столећа, уз извјесна руска посредовања, рекло би се више у познавању руске савремене књижевности, наћи свој сопствени израз за адекватно умјетничко осмишљавање живота и попримити она обиљежја друштвене критике која је — условно упоредимо — Гогољ дао руској књижевности још четрдесетих година, а за која Глишић до осамдесетих проналази могућности, израз, и садржаје у српској.

Са поменутиим српским реалистима створена је сигурна и стваралачки стабилизована литерарна клима и нађен непосредан пут за даље умјетничко исказивање специфичности развоја српског грађанског друштва и његове интелигенције на уласку у наш вијек. Овакав развојни пут српске књижевности од седамдесетих година до краја XIX вијека углавном је подударан са путем развоја интересовања српске интелигенције и њене књижевне публике за Толстојево умјетничко дјело у првом реду, а затим дијелом и за његову филозофију, религиозну и педагошку мисао и, коначно, за неусаглашену комплексност његове личности.

ПЕТРОВИЋА

Поменута интересовања почела су сразмјерно врло рано да налазе мјеста у српској штампи и да са временом бивају све бројнија и разноврснија у приступима и тематским захватима. Непосредно казано, о Толстоју почело се писати 1867. године. Дакле, непуну годину дана прије првог његовог превођења у Срба. Била је то већ поменута биљешка о листу „Световид“ у којој се даје обавјештење о писању **Рата и мира**. Почев од овог текста па надаље за дуго времена у српској штампи више ће се говорити о Толстоју као писцу и о његовим појединим књижевним остварењима него што ће се пажња указивати његовој личности и животном му путу. Садржаји свих тих текстова, рачунајући и први, остављаће утисак да је Лав Николајевић одавно и увелико познат српским читаоцима и као личност и као књижевни стваралац. Напротив, кад се ради о општим погледима на његов књижевни рад, на животна начела, етичка, филозофска, религиозна, па и политичка увјерења и манифестације, српска публицистика почела је да их прати, па у одређеној мјери и научно се загледа у њих, и доста рано и да о њима врло марљиво обавјештава јавност. Овим сагледавањима — поред извесних све бројнијих радова из пера српских писаца који су се појављивали по новинама и часописима или пак као предговори или поговори неким посебним издањима његових дјела — треба додати још и неколико преведених есеја од страних писаца. Осим оног што се и како у њима о Толстоју говорило, важност им се читовала великим дијелом још и у томе што су у доброј мјери давали тон, податке, па и опредјељивали начин и смисао српским литерарним, критичким и научно-филозофским виђењима и прихватањима Толстојево личности и његовог општедуховног и књижевно-стваралачког и интелектуално-критичког испољавања.

Први текст у коме је видљиво скренута пажња на Толстоја као књижевног ствараоца јесте предговор Саве Петровића сопственом преводу приповијетке **Породична срећа**, штампаном 1877. године. Аутор објештава да у „савременој руској књижевности заузима гроф Л. Н. Толстој једно од првих места“ и да му се име спомиње „напореда са именом Тургенјева, Гончарова, Некрасова, Пи-

семског, Салтикова итд.“, а затим је дао библиографске податке о дотад штампаним Толстојевим дјелима код Руса. О њему као умјетнику Петровић каже да је „веома даровит и плодан писац“, да пише „лепо, нежно и меко“, истичући као посебан квалитет „у његовим — како каже — умним производима то, што уме ванредном вештином, верношћу и дубином да нацрта психичан, духован живот човечји и да га задахне племенитим и чистим осјећајима“.

Други већи рад, под насловом **Лав Толстој**, објавило је „Стражилово“ 1885. године из пера Новака Ковачевића. Овај српски критичар, очигледно незадовољан чињеницом да у то вријеме европски углед као романописац ужива Тургењев, демонстративно се опредјељује да говори „о другом романисти руском, ако не већем, оно бар једнаком Тургењеву, наиме о грофу Лаву Толстоју“. У свом доста опширном приступу Ковачевић представља Толстоја као великог књижевног психолога који „овом особином (...) оставља далеко за собом све своје савругаре од Гогоља до Тургењева и Достојевског“. У илустровању тога свог мишљења он указује на Петра Безухова из **Рата и мира** и Левина из **Ане Карењине**, држећи их за „капиталне фигуре“ преко којих је руски романсијер дао „пуну етнографску и душевну историју руску“, и то, како наглашава, „не у својству индивидуалног представника народности и расе“. Читав Ковачевићев есеј оставља утисак озбиљног настојања да Толстоја представи као највећег живог ствараоца у руској књижевности видећи у њему у првом реду великог психолога који сликањем изразито монументалних ликова као умјетник и филозоф даје обрасце моралног и животног усавршавања.

У наведеном тону и са сличним настојањима да се Толстоју укаже што више пажње као великом умјетнику и филозофу, у српским—београдским, — војвођанским и другим — књижевним и осталим јавним гласилима све учестаније се појављују биљешке, прикази и опширнији чланци са критичким и научно-аналитичким претензијама, али, мање више, сви се свode на нескривену жељу да се представи као највећи и најснажнији стваралац у књижевности руског критичког реализма. Неки од аутора трудили су се да српске читаоце упознају и са Толстојевим животом, ређајући поједине биографске податке који су најчешће или површни или нетачно интерпретирани у настојању да се подреде тенденцији величања Толстојеве личности.

Из свега што је у српској штампи публиковано о Толстоју до конца стољећа стиче се утисак да је рађено са жељом да се он представи у што бљештавијем, али и спознајно рефлексивнијем свјетлу. У настојању што свестранијег упознавања Толстојеве цјелокупне личности није се остајало само на сопственим загледањима у његову монументалну комплексност, него се поглед бацао и на оно

ПОРТАЛ
ОРТОВА

што други — они из великих културних и књижевних метропола — о њему мисле и говоре. Зато су превођени текстови различитих и обима и садржаја из руске и западно-европске штампе којима је Толстој у било ком смислу био тема. Овдје се да запазити да су из руских публикација најчешће преузимане краће биљешке и новинска обавјештења биографског или информативно-библиографског садржаја, док су са Запада превођени опширнији књижевно-критички и филозофско-аналитички текстови од угледних аутора. Међу њима се истичу радови: **Толстојизам** аустријског романијера, драмског писца и есеисте Макса Нордауа и данског естетичара и књижевног критичара Георга Брандеса под насловом **Лав Толстој**. Први је објавило „Бранково коло“ 1897, а други Веселиновићева „Звезда“ 1899. године.

Ови поменути, и низ других сличних трактата, својом критичком озбиљношћу и аргументационом увјерљивошћу морали су без сумње изазивати нова и много радозналија интересовања српске интелигенције и за Толстојеву личност и за све видове његовог стваралаштва. У сваком случају, баш у периоду ближења XIX стољећа крају, српски листови — међу којима је најажурније „Бранково коло“ — све чешће и редовније доносе биљешке, обавјештења и студиозније критичке радове о Толстојевом животу и раду и све пажљивије прате појављивање његових дјела и у Русији и у иностранству и коментаришу реаговања на њих. У тим обавјештењима а и краћим анализама највише пажње и мјеста у скоро свим српским и књижевним и другим листовима нашли су **Кројцера соната** и **Васкрсење**. И, што је од посебног значаја, оба дјела на свој начин била су подијелила и дубоко узбудила духове и доживљавала су различите судове и коментаре, али и једном и другом указивана је изразито озбиљна пажња и била су дуго времена у сфери врло дубоких наклоности и читалачке публике и текуће, новинске, критике. Такав публицитет доприносио је да баш ова дјела пренесу своју популарност и у наш вијек и да у читаности и обнављању издања скоро у стопу прате **Рат и мир** и **Ану Каренину**.

Ипак, кад се ради о јачини и научној продубљености српских публикација о Толстоју, уз пуно и искрено респектовање добрих настојања многих српских интерпретатора његове личности и дјела, у прошлом, а и у првих петнаест година нашег вијека, у највећој мјери оригиналан и у најпотпунијем смислу научно изграђен студијско-монографски приступ Толстоју направио је његов поклоник и преводилац Милован Глишић поменути предговором првом издању свога превода **Рата и мира** 1892. године. Једна од научних вриједности овог предговора очитује се и у томе што су у њему по први пут изнесени у цјеловитијем захвату и обрађени биографски подаци о Толстојевој личности. Истина, за тај дио свог рада Глишић се,

како сам наглашава, послужио студијом П. Сергејенка **Како живи и ради гр. Л. Н. Толстој** која се 1898. појавила у Москви, а чије је дјелове следеће године објављивао „Српски вјесник“, а 1904. „Мали журнал“, вјероватно у Глишићевом преводу. Но, и тај дио текста дат је са пуном критичком озбиљношћу и научном провјереношћу. Уз то и за данашња научна интересовања овај предговор има значаја, поред осталог и зато што садржи исцрпан списак дотадашњих српских превода Толстојевих дјела. Важност ових података тим је већа што расвјетљавају извјесне фактографске превиде и исправљају неке поодавно створене заблуде око појединих превода и њихових аутора, који су своје текстове били пустили у јавност непотписане. Такав је случај, на примјер, са библиографским заборављањем „Даничиног“ превода приповијетке **Мехав** као првог српског превода Толстоја, на што Глишић скреће пажњу указујући истовремено на Ђорђа Поповића Даничара као њеног преводиоца. Управо, као рад у цјелини, иако у науци мало коришћен и, рекли бисмо, неправедно заборављен, Глишићев предговор у основи представља први и у много чему јединствен примјер научног и строго критичког сагледавања и оцјењивања Лава Николајевића Толстоја и као књижевника, и као религиозног мислиоца, филозофа и педагога. У исто вријеме овај предговор може се сматрати како врхунским тако и завршним прилогом у скупу српских интересовања за Лава Николајевића до конца вијека.

ПОВРАТА
ОКТОБРА

Сличан поступак праћења, изучавања и критичког литерарног усвајања Толстоја у српској књижевности наставиће се углавном и у нашем столећу и карактерисаће га биљешка и кратко обавјештавање новинско-информативног карактера које ће преовлађивати у току читавог првог десетогодишта. Поред извјештавања о Толстојевом здрављу, о раду на појединим дјелима и њиховој појави у штампи, највише пажње посвећивано је његовом искључењу из вере. Док су црквена гласила доследно заступала и подржавала став руског Синода и на све начине настојала да га оправдају разним нападима на све што је велики умјетник и писао и говорио, сва остала, свјетовна, штампа, без обзира колико програмски била уска и конзервативна, отворено је држала његову страну и указивала му недвосмислене симпатије. Подједнако гласни били су: „Бранково коло“, „Застава“, „Дневни лист“, „Мали журнал“, „Браник“, „Одјек“, „Београдске новине“, „Трговински гласник“, „Србобран“, касније „Политика“ — међу листовима, а „Српски књижевни гласник“ и „Дело“ међу часописима. И, што је интересантно, таква реаговања била су све чешћа и отворенија што је вријеме више одмицало, да би у 1908. години прешла у отворене нападе на ставове руске православне цркве. То се да тумачити чињеницом што је управо ова година била јубиларна за Толстоја (осамдесетогодишњица његовог рођења) и што је баш у њој

била посебно испољена велика активност и руске и, за њом у стопу, српске цркве да се славље што више омете и Толстојева личност обезвриједи, на шта су, наравно, била и велика реаговања.

Поред обиљежавања прославе новинским извјештајима и саопштењима, посебну пажњу скрећу двије појединости из ове године — које, рекли бисмо, нијесу биле непосредно везане за јубилеј. Прва је избор слављеника из Јасне Пољане за почасног члана Српско-руског клуба у Београду, а друга посредовање код њега да дигне свој глас у јавности против анексије Босне и Херцеговине. Истина, првом догађају српска штампа није указала уочљивију пажњу, те би могао бити и заборављен да није врло барокне дипломе која је послата Толстоју, а која се чува у његовом музеју у Москви и њене слике са подацима у књизи **Толстој и зарубежиј мир** („Наука“, Москва 1965. г.). Међутим, интересантност за себе представља довођење Толстоја у везу са анексијом Босне и Херцеговине, чему је резултат био познати његов протестни чланак који је узбудио читаву тадашњу јавност и изазвао многе коментаре у свјетској штампи. За подухват подстицања Толстоја на реаговање ваља захвалити београдској деветнаестогодишњој интелектуалки Анђи Петровић, сестри Надежде и Растка Петровића, која се одважила да се обрати Лаву Николајевићу и која је — са три своја писма — успјела да изогњи из његове душе снажан глас оптужбе не само против Аустроугарске као узурпатора права и слободе југословенским народима него и против осталих великих сила које су јој то насиље дозвољавале и легализовале. Текст чланка, одмах по изласку у „Гласу Москве“, у првој половини децембра, појавио се у два паралелна превода, Милоша Стевановића и Јована Максимовића, у „Дневном листу“ и у „Недељном прегледу“, да би одмах затим био штампан и као засебна брошура (Максимовићев превод). Потом су га преносили и о њему нашироко писали и други српски и југословенски листови, најчешће прећуткујући у њему исказани савјет да се, у складу са девизом о непротивљењу злу насиљем, не треба ни у овом случају прихватити оружја за брањење слободе.

Цјеловито гледано, прослава Толстојевог осамдесетог рођендана у српској књижевној и уопште културној јавности превазилазила је нормална очекивања. Око двије стотине текстова — од обичних вијести и новинских биљешки и коментара па до већих есеја и расправа — представља убједљиву потврду стварне наклоности према Толстоју и као човјеку и књижевнику, а великим дијелом и као мислиоцу чија је филозофија међу српским интелектуалцима налазила и непосредне поклонице и следбенике, истина мање међу књижевним ствараоцима, а више међу грађанским идеолозима, публицистима и популаризаторима књижевности (Ј. Максимовић и О. Суботић ипр.).

У том великом комплексу сталних интересовања у српској књижевности и јавном животу, у садржајима хронике упознавања, превођења, коментарисања и критичког сагледавања духовне личности и стваралачког дјела Лава Николајевића Толстоја, изграђиваној од 1867. до 1915. бешумње година 1910. представља врхунац и у оцјењивању његових вриједности и у њиховом признавању у званичној српској јавности: књижевној, филозофској и уопште културној и научној. Два догађаја сами по себи допринијели су таквој завршници. Први од њих је умјетников избор за дописног члана Српске академије наука и умјетности, а други његов бијег од куће, смрт и њихов одјек у српској јавности.

Бирање Толстоја за дописног члана Српске академије наука у сваком случају значило је указивање високог признања и одавања поште његовом стваралачком генију. Уосталом, с обзиром на већ полувјековни углед који је уживао у српском књижевном и уопште културном животу такво признање и одавање поште могло се сматрати и логичним.

У току читаве 1910. године српска штампа у цјелини је, такорећи са дежурном пажњом и брижљивошћу, доследно пратила збивања у његовом животу за који је све више било доказа да јењава. Посебно је у центру пажње било стање његовог здравља о чијим се мијенама и сталним каденцама редовно говорило у српским листовима. Нарочито велики публицитет дат је његовом бјежању од породице, смрти на станици Астасово, сахрани и збивањима везаним за те догађаје, о реаговањима на њих у званичним круговима свјетовне и црквене власти у Русији и одјецима у иностранству. Запажа се да, под очигледним подстицањем поменутих догађаја, већина листава и часописа, поред извјештаја и великог броја некролошких текстова, доносе и низ опширнијих чланака и расправа у којима се покушавају освијетлити поједина мјеста из Толстојевог живота — његови односи са породицом, са представницима власти, цркве и слично. Посебна пажња је посвећивана његовом поријеклу, истражујући му породичну линију кроз старо руско племство Толстоја и Волконских све до Рјуриковића и налазећи у његовој крви извјесне капи чак и старих германских ратника, па и татарског хана Мамаја, чије чете Руси разбише на Куликовом пољу 1380. године.

Поред разноврсних некролошких текстова, изјава саучешћа у дневној штампи, упућиваних покојниковој породици, царској думи или цијелом руском народу, општем ритуалу исказивања жалости за великим писцем руске земље прикључиле су се углавном све српске културне установе, организације и друштва. За њима нијесу заостале и неке политичке институције, локалне и општедржавне, које су послале званичне телеграме саучешћа Толстојевој породици, док су, рецимо, Српска народна скупштина и Краљевска српска академија наука и умјетности одр-

ПОСРЕДА
ОКТОБРА

жале и своје комеморативне сједнице, а просветне установе од Универзитета у Београду па до разних друштава, клубова и умјетничких дружина широм земље, одужиле су се његовој сјени пригодним програмима, академијама и предавањима.

Уобичајеним тоном и темпом српска штампа наставила је да пише о Толстоју и у наредним годинама, обнављајући сјећања на њега или коментаришући поједина његова дјела — умјетничка и публицистичка. Из тих писања издваја се неколико опширних радова мемоарског или критичко-научног карактера. Такав је, на примјер, прилог Јована Максимовића у „Српском књижевном гласнику“ под насловом **Моја посјета код Толстоја**, затим се ређају радови тематских захвата и научно-критичких димензија, као нпр. **Лав Толстој** Владимира Вемића у „Школском раднику“, **Лав Николајевић Толстој**. — **Његове мисли и назори о васпитању** Марка Крстића у „Новом васпитачу“; **Лав Толстој** Пера Слијепчевића, у „Календару“ Просвете, опширан приказ Драгутина Прохаске на друго француско издање књиге Ромена Ролана **Толстојев живот**. Њих прати низ мањих прилога, сви са циљем да се открије нека недовољно проучена црта Толстојевог карактера, да се полемиче са његовим филозофским и етичким назорима или да се да извјестан засебан приступ појединим његовим дјеловима, било књижевним или публицистичким. Тако је — упознавање, праћење, освајање и усвајање за свако вријеме чудног, тајанственог и још увијек неосвојивог свијета умјетности који је створио Лав Николајевић Толстој и у његове тајновитости се и сам уронио и остао велика тајна стваралачког духа — српским спознајним, књижевним и осталим животним истраживачким радозналостима — за читаво полустољеће вођено врло сложеним и разгранатим узлазним стазама и доведено до првог свјетског рата, који ће и у српске књижевне укусе, естетске критеријуме и опште духовне назоре унијети нове димензије и извршити корјените промјене, па у складу с њима и у гледања на личност и стваралаштво Лава Николајевића Толстоја.

ПОВЕЉА
ОКТОБРА